

Képzőművészet az emigrációkban

(V Á Z L A T)

Az *Emigráció és irodalom? It is over...* című írás¹ leszögezi, hogy befejeződött „a magyar emigráció irodalmának a története” s fölmerülhet a kérdés, hogyan állunk az emigráns képzőművészettel, képzőművészetekkel. Már a róla való gondolkodásnál jelentkezik az irodalom és a vizuális művészetek közti alapvető különbség: a nyelv közvetlen, mindig a magyar közönségnek, a magyarul tudóknak írnak, míg a képzőművészet eszköztára nemzetközibb, nem kötődik annyira a magyar kultúrához, mint ahogy a nyelvünk ideköti a bárhol létrejött magyar irodalmat. Ha az emigráns magyar irodalom megszűnt, mi a helyzet az emigráns magyar képzőművészetekkel? Az is megszűnt? Vagy egyes életművekben, bizonyos elmeiben még nyomon követhető, fölismerhető, legalább dokumentálható.

A XIX. század második felében, különösen az 1848-49-es szabadságharc utáni bujdosásban, ha évekre, évtizedekre el-el is tűntek egyes képzőművészek a nagyvilágban, de végül hazajöttek vagy a híruk mégis hazaért. Más a helyzet a XX. században s ott már korszakonként (két világháború és az 1956-os forradalom utáni emigrációs hullámok) változik az emigráns képzőművészek itthoni elfogadottsága, ismertsége, nagyrészt a nemzetközi reputációjuk függvényében.

A világhíressé lett XX. századi magyar származású fotóművészeket a fotóról szóló magyar nyelvű írásokban általában nem tartják emigránsoknak. Sőt, sajátos, a világhírnév teremtette aura képződött köréjük, amelynek fontos bizonyítéka az is, hogy az itthon dolgozó, sok esetben náluk nem kevésbé tehetséges fotósokról meg összefoglalóan írják: akik itthon maradtak. Vagy – kicsit a gyakorlat nyelvére lefordítva az áthallást -, sajnálhatják, hogy nem mentek el, mert éppen emiatt, az itthoni szűkös körülményekben nem válhattak hasonlókká a világhíruékhez.

A képzőművészek esetében is különös a helyzet, hiszen pl. a Bauhausban szerephez jutott képzőművészekről sem az emigráns-létet emlegetik, hanem éppen az eredményeket. A nemzetközileg is legismertebb Moholy-Nagy Lászlónál, művei céduláinál New Yorktól Washingtonig ott van, hogy Magyarországon (vagy pontosabban: Bácsbokodon) született, de semmi több. Victor Vasarelynek Pécsen és Óbudán is lett múzeuma, tehát ő volt a legfontosabb „magyar származású” képzőművész a XX. századból, mivel két múzeuma rajta kívül senkinek sem lehetett. De már ő is éppen a világhírré jutottságból építhetett visszafelé, vagyis itthoni múzeumai létesítését a kinti reputációja segítette. Még ide sorolhatjuk Schöffner Miklóst a Kalocsán létesített múzeumával és Kepes Györgyöt a róla elnevezett egri központjával.

A második világháború és főként az 1956-os forradalom után emigráltakhoz már ambivalensebb volt majdnem az egész Kádár-korszak viszonya. Az 56-osokat sokáig mereven elutasították, különösen, ha a forradalommal kapcsolatos műveket

is létrehoztak, és terjesztették is azokat. A görcsök lassan oldódtak, két politikailag megtámogatott fórumot szerveztek a bemutatásukra azért, hogy a rendszer medrébe terelve jelenhessenek meg Magyarországon, a politika furcsa fénytörésű kirakatóban. Hiszen különös, hogy a *XX. századi magyar származású képzőművészek külföldön*² és a *Tisztelet a szülőföldnek* (Külföldön élő magyar származású művészek II. kiállítása)³ című tárlatokról mellőzték a szomszéd országok magyar képzőművészetét. Ezzel is azt sugallva, hogy a szocialista internacionalizmusban nincsenek magyar nemzetiségű képzőművészek,⁴ addigra már mindenki a többségi nemzet hajójában románul, szlovákul (még bonyolultabb: csehszlovákul), szerbül stb. fest, készít szobrot. Vagy ha mégis előfordult, hogy a többségi nemzet egy-egy magyarországi bemutatójába beválogattak magyar művészek is, akkor a nevüket románosították, pl. így: Andrei Mikola, Gavril Miklóssy, Eugen Szervatiusz. Ők ugyan nem emigránsok, noha magyar képzőművészek – nemzetiségiként, a többségi nemzetek keretei között dolgoztak, dolgoznak, de a velük való itthoni foglalkozás a Kádár rendszerben nem volt méltányos.

Minden, az európai, amerikai stb. emigrációkban élő magyar származású képzőművészt az említett két tárlaton való szereplésre nem kereshettek és nem is találhattak meg, hogy a kiállításokba bevonják őket. Voltak válogatási szempontjai a rendezőknek, s így sokan kívül rekedtek, anélkül, hogy egyáltalán tudtak volna a tárlatról vagy megkeresték volna őket.

A hazai művészettörténetírásban is alig-alig találni a nyomukat. Munkásságuk legföljebb utalások szintjén, vagy a korai, itthoni, emigrálásuk előtti években keletkezett műveik révén kerültek szóba. Egy-két művészettörténeti összefoglalóban az első világháború, 1918/19 és Trianon utáni emigrációról esik szó. *Hidak a jövőbe – a magyar avantgárd az emigrációban*⁵ fejezetben a Kassák-kör bécsi emigrációjáról, a Bauhaus vonzásáról, Moholy-Nagy Lászlóról, Péri Lászlóról, építészekről (pl. Molnár Farkas) és néhány festő (pl. Bernáth Aurél, Kádár Béla) külföldi periódusáról esik szó. A *Magyar művészet* kötetben⁶ a *Művészet az emigrációban és a határon túl* című fejezet szellemében röviden megismétli az előző összefoglalót s „a Trianon után határon kívül került magyar területek”-ről egyetlen példaként, Kós Károly „Kassákhöz fogható kvalitású és elhivatottságú művészetét” említi. Hazai művészettörténeti összefoglalókban az Andrási-Pataki-Szücs-Zwickli kötetben szerepelnek egy bekezdésnyi összefoglalóban „a forradalom képzőművészeti ábrázolásai” s köztük egyetlen emigrációs példa, Szalay Lajos *El drama de Hungria, 1956-57* rajzsorozata, „amely ma is apokaliptikus látomásként hat”.

SZUBJEKTÍV LÁTLELET

Az 1988-89-es években merült föl a 301-es parcellába méltó emlék állítása az 1956-os forradalom mártírjainak s ezt nem sokkal megelőzően települt haza, Miskolcra Szalay Lajos festő- és rajzolóművész. Már korábbi, hazai látogatásai idején megismerve őt fölmerült az 1956-os rajzsorozatának a keresése. Mivel maga az alkotó sem tudott megbízható választ adni a rajzok hollétéről, több szalon folytatódott a kutakodás,

miközben megjelent itthon az *El drama de Hungria* magyar kiadása.⁷ A kötet egyik szerkesztője, Fercsey János azt állította, hogy az 1956-os magyar ügy mellett az ENSZ-ben bátran kiálló Povel Bang-Jensennek ajándékozhatták a kollekciót. Ugyanabban az időben, 1989-90-ben, a 301-es parcellába kerülő Jovánovics-mű készülése időszakában fölmerült, hogy Szalay 56-os rajzsorozatán kívül van-e, született-e képzőművészete 1956-nak. Szántó Piroskának a szentendrei kertjünkben elásott *Forradalmi szvit* sorozata⁸ hamar megjelent és a forradalom iránti sürgető érdeklődésben föl-fölbukkantak más, itthoni és külföldön élő képzőművészek munkái is, elsősorban publikációkban és lassan kiállításokon is (pl. Kazinczy János Antal művei, köztük a forradalmat idézők is a Kazinczy Múzeumban, Sátoraljaújhelyen). Az 1956-os forradalom ikonográfiájában az emlegetett idősebb generációból a Szalay-féle sorozat releváns, de ő a béketárgyalások hivatalos rajzolójaként került 1946-ban Párizsba és onnét emigrált Argentínába, Domján Józsefnek pedig svájci kiállításán tartózkodva tört ki a forradalom s ő Amerikába kötött ki.

Ha az 1956-os forradalom utáni emigráció képzőművészeit próbáljuk vallatni a műveikről, még az 1989/90 után szabadabbá váló légkörben sem volt ez könnyű, nyugodtan állíthatjuk, hogy nehezebb, mint az irodalmi emigráció kutatása. Könyvek, folyóiratok, kéziratok az emigrációból akkortól már könnyebben bejuthattak Magyarországra, de a képzőművészeti alkotások (szobrok, képek, grafikák) ide kerülése sokkal nehezebb és költségesebb is volt. Itthon fölmerülő érdeklődés és kiállítási igény, terv nélkül céltalan is lett volna. Ugyanakkor a rendszerváltásnak nevezett években, amikor már tudni lehetett, hogy 56 képzőművészetének fontos együttese (pl. Borsos Miklós, Kass János, Muray Róbert, Lossonczy Tamás, Jakovits József, Tóth Sándor sorozatai, Bíró Lajos, Bényi Árpád, Kondor Béla művei) kerültek elő, fölmerült a kérdés az országos gyűjtőkörű múzeumnál, hogy az emigrációban létrejött 56-os műveket gyűjteni kellene. Erre akkor nem volt intézményi fogékonyság, csupán kivételes esetben nagyobb, életmű-kiállításra kerültek az alkotóval együtt haza a művek s azok itthon is maradtak (pl. Marosán Gyula munkái).

A kétszázézer 1956-os magyar emigráns szociológiai összetétele – kivéve a parasztságot – nagyjából leképezte az 1950-es évek közepi magyar társadalmat, vagyis az eltávozott értelmiségiek és művészek aránya a társadaloménak megfelelően alakult. Semmiféle fölmérés nem történt, és megbízható adat nincs arra vonatkozóan, hogy valójában hány képzőművész és hány, főiskolai tanulmányait megszakító s azt a befogadó országban befejező hallgató hagyta el az országot. Egyetlen, a Képzőművészeti Főiskoláról emigrált hallgató-szám került nyilvánosságra: „harmincnyolcan elhagyták hazájukat”⁹. Elvileg számolnunk kell(ene) olyan fiatalokkal is, akik az új hazájukban tanultak képzőművészetet, és így már a befogadó ország vizuális kultúrája épülhetett be meghatározóan a szemléletükbe. Ez annál inkább fontos, mert az emigrációs létet elsősorban kulturálisan élték meg, és kollektív memóriájukban pozitív emlékként raktározták el az ötvenhatban történeteket, s ennek megfelelően az ébrentartását, megfogalmazását szinte kötelességnek érezték. Sok emigránssal együtt vallották: „Célunk az, hogy a magyar szabadságharc szelleme mindenhová eljusson”¹⁰. (Ellen-

tétben az itthon élőknek a Kádár-rendszer diktálta forradalom-élmény elfojtásával.)

A Nyugatra távozott képzőművészek egy része a forradalom közvetlen átéléséből keletkezett műveit vitte magával, menekítette az új hazájába, s lelki szükségletei, élményei parancsolóan kikívánczó megfogalmazási szándékában még gyarapította azokat. Voltak olyanok is, akik 'út közben', az emigrálás során, annak állomásain rajzoltak, s műveik elsősorban a menekülők helyzetének és lelkiállapotának lettek hű tükrői (pl. Nagy Éva, Prokop Péter). Marosán Gyula – sokakhoz hasonlóan – már az új hazájában rajz-sorozatban beszélt el a saját és képzőművész felesége emigrációját, s megfogalmazta mindazon képeit, (fotómontázs, festmények és nagyszámú rajz-sorozatban), amelyek a forradalom átélt (vagy leírások, fényképek közvetítette) eseményeit rögzítik. A képzőművészeti tanulmányaikat Nyugaton kezdők vagy folytatók, az „56-os művészek” (Mihályi Géza fogalma¹¹) elsőként kiállításokon, ezzel párhuzamosan a sajtóban mutathatták be a munkáikat. A forradalom évfordulóira (már az elsőtől) a magyar nyelvű sajtó és különféle rendezvények, programok (a forradalom emlékére rendezett hangversenyektől a VIT-ig) is igényeltek vizuális esemény- és emlékidéző műveket. Adatunk van arról, hogy az e névsorban szereplőknek születtek 56-os munkái, ám csak az itt dőlten szedetttektől ismerünk ilyen munkákat: *Ambrus Győző, Ács József, Ács László, Áldor (?), Balogh Zoltán, Beck András, Bodó Sándor, Borberek Kovács Zoltán, Bujdosó Alpár, Csizmadia T. Lajos, Daday Ferenc, Danielfy Tibor, Darázs Mária, Deéd Ferenc, Domján Árpád, Domján József, Domokos József, Domokos Sándor, Fényes Zoltán, Fiedler Ferenc, Gordon György, Gudics József, Herpai Zoltán, Homoródi Emma Vallot, Horváth Ferenc, Jánossy Ferenc, Jakovits József, Jancsek Antal, Jászai (Dávid) Kiss Mária, Juharos István, Kiss Pál László, Kazinczy János Antal, Klaudinyi László, Korcsmáros Mihály, Kovács Kálmán, Kurucz Ferenc, Lux Antal, Major Kamill, Marosán Gyula, Matzenauer Hugó, Megyik János, Metykó Géza, Nagy Éva, Pázmándy István, Péntek János, Pintér Ferenc, Prokop Péter, Rapaich Richárd, Sartory Barna, Schwalm László, Szalay Gyula, Szalay Lajos, Szathmáry Lajos, Szegedi Ernő, Szóts Vilmos, Takács Pál, Terbotts Gábor, Tölgyesy Anna, Török Pál, Várady Olga, Vörös László.¹² A Nyugaton élő képzőművészek találtak feladatot a napilap-, folyóirat- és könyvkiadásban, és magyar emigrációs szervezetekhez, egyesületekhez is csatlakoztak (pl. Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör). Az Amerikai Magyar Képzőművészek Szövetsége (1961) tevékenységi körét Gyimesy Kásás Ernő 1964-ben kibővítette a Külföldi Magyar Képzőművészek Világszövetségévé. E szervezetnek az országos képviselői, a titkárok elsősorban a közös kiállításaik megszervezésében és a tagjaikról történő adatgyűjtésben voltak aktívak. Erre a bázisra épült a helyenként elnagyolt és hiányos adattár: Gyimesy Kásás Ernő-Könnnyű László: *Külföldi magyar hivatásos képzőművészek*. St. Louis, 1977, angolul uo. 1978). A kötet szerint 983 képzőművész élt Magyarországon kívül, s közülük a világszövetség tagja: 429 fő. (Az erdélyi származású Gyimesy Kásás szerepelteti az adattárban a Trianon után nemzetiségi élethelyzetbe került alkotókat is, csehszlovákiai, romániai stb.)*

Az emigrációban élő képzőművészek életsorsuk szerint különféle módokon kapcsolódtak, vagy próbáltak visszakapcsolódni a magyar képzőművészetbe. Sokan, idősebb korukban a műveik egy részével együtt hazatelepettek (Bodó Sándor, Prokop Péter, Szalay Lajos stb.), jelentősebbnek tűnik azoknak a száma, akiknek csak az alkotásaik kerülhettek haza (Amerigo Tot, Chovan Lóránt, Domján József, Marosán Gyula, Megyik János, Polony Elemér, Prokop Péter stb.).

Az emigráció képzőművészetének, s benne az 56-os anyagnak a kutatása a távolságok miatt is akadályba ütközött. Ezért készültek fontos együttlésekről levél-interjúk és esetleg csak reprodukciókban jutottak haza az alkotások. Vagy csak hírekben, félmondatokban. Az *S O S El drama de Hungria* rajzsorozatot, ezt az Argentínában keletkezett együttlést, amelyet a forradalom-ábrázolás legautentikusabb műveiként tervezett kiadni 1986-ban Krassó György – évtizedek óta keresem. Legutóbb új reményszál alakult a megtalálásukra. Az ENSZ ötös bizottságának az elnöke a dán Alsing Andersen (korábbi külügyminiszter) 1958. augusztus elején Rio de Janeiróban résztvett az Interparlamentáris Unió konferenciáján s azután Montevideóba és Buenos Airesbe látogatott s mindkét városban találkozott a magyar egyesületek vezetőivel. Buenos Airesben „a Délamerikai Magyarság szerkesztői átadták a dán diplomatának az *El Drama de Hungria* és a *Hungria ne se rinde* című füzeteket és Szalay Lajos rajzait”.¹³ Ezt a sorozatot és másoktól alkotott, 1956 képzőművészetéhez tartozó, a forradalom emlékét megőrző és idéző műveket hagyatékokban, emigráns képzőművészek leszármazottainál, esetleg elhagyott műtermekben, műhelyekben falhoz fordítva őriznek, ha még őriznek. Megkeresni, megtalálni ezeket már egyre nehezebb.

FÜGGELÉK¹⁴

Emigrációs gyűjtemény (meg nem valósult terv 2008-ból)

Az 1989/90-es magyarországi politikai változások óta egyre több információ jut el hozzánk az emigrációból, a világ magyar emigrációból. Ahogyan a kiegyezés utáni Magyarországon a szabadságharc, az 1848–49-es, a Kossuth-i emigráció keltett jelentős visszhangot, ugyanígy jutott primus inter pares szerephez az 1956-os magyar emigráció az utóbbi 18 évben. Mára már az is nyilvánvalóvá válhatott a művelt közvélemény előtt, hogy az emigráció különböző hullámai, periódusai akár egy-egy országban vagy nagyvárosban is teremthettek elkülönülést, az egyes csoportok között rivalizálást. Az emigráció, az emigránsok differenciáltabb megismerésével, értékelésével párhuzamosan arra is egyre több példa kínálkozott/adódott, hogy több évtizedes emigráció után fölgyülemlett gyűjteményeket (történelmi, irodalmi – vagy emigráció-történeti ill. az országból elkerült eredeti tárgyak) kezdték itthoni gyűjteményeknek hazaadogatni. Így gyarapodott jelentős emigrációs irodalmi anyaggal a Petőfi Irodalmi Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár s más országos és megyei közgyűjtemények s akár kisebbek állaga is. Chován Lóránt (1913–2007) festőművész, Rudnay tanítvány életmű-foglalata a Dunapataji Helytörténeti és Néprajzi Gyűjteménybe került. A Lakiteleki Népfőiskola keretében önálló emigrációs gyűjteményt

hoztak létre. Oda kerültek képzőművészeti alkotások is az emigrációból (pl. Nagy Éva, Bodó Sándor, Dávid Kiss Mária egyes művei). Egyre több az egyéni kezdeményezésből létrehozott emlékhely is (pl. Tollas Tibor hagyatéka szülőfaluja, Nagybarca könyvtárában).

Az 1989/90 után keletkezett történeti irodalomból, az 1956-os forradalom újraértékeléséből mára már az is nyilvánvalóvá vált, hogy az 56-os emigráció tagjai nagymértékben segítettek egyes részletkérdések pontosításában, homályos pontok tisztázásában. Az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékezete sokkal szerényebb lenne az ő megemlékezéseik nélkül.

Az utóbbi években konferenciákon, intézményközi párbeszédekben evidenciává érett az a fölismerés, hogy az 1944/45-ös emigrációtól kezdődő emigrációs hullámok emlékanyagát (Magyarország történetéhez kapcsolódó tárgyi emlékeket, dokumentumokat, történeti forrásokat, levelezéseket, könyveket, alkalmi kiadványokat stb.) érdemes, sőt, egyre fontosabb gyűjteni (hazahozni), rendszerezni és földolgozni. Ma még élnek azok az emigrációs generációk, amelyek a magyar történelem és az emigrációk története kutatásában nélkülözhetetlen anyaggal rendelkeznek.

Bármely különös és paradoxnak tűnő megállapítás, de az emigráció is történeti fogalom, ráadásul mára tartalmi meghatározó elemei kiüresedtek. Az egyesült Európa és a globalizálódó világ már nem ismeri a magyar emigráns, magyar emigráció fogalmát. 1990 után külföldre települő magyarok legfőbb kitepedési motivációi (házasság, munkavállalás, a jobb megélhetés reménye) közül hiányzik a politika. Nem valamitől menekülve, jobbára politikai okokból hagyják el az országot, hanem valamiért. Valamely életcéljuk eléréséért, vágyott életminőség megvalósulásáért vagy karrier, magasan kvalifikált szakmai siker realizálásáért. Mindezen tendenciák következményeként értékelhető az emigráció egyes vezető személyiségeinek (pl. Bujdosó Alpár Bécsből, Pap László építész az USA-ból) azon fölvetése, amely az 1956-os emigráns generációnál folgyúlt, még meglévő, elérhető magyar emlék-dokumentumok sorsáért aggódnak. Az egyes országok emigrációi bőséggel kínálnak begyűjtésre, föltérképezésre (azután magyarországi közgyűjteményi elhelyezésre) váró anyagokat. Az emigrációk működési körei (egyesületei, kiadói, folyóiratai, tudományos sejtjei, egyes tudósai, írói, művészei stb.) széles skálán kínálnak gyűjteményezendőket.

Ebből kiindulva (s az országos intézmények természetesen lassú reagálásából) önálló emigrációs gyűjtemény (akár létező intézmény mellett) megalapítása, létesítése lehetne a cél. Ugyanis az anyaggyűjtésnek (nagy távolságok, magas utazási- ésapidíj-költségek) sajátos és mindenképpen anyagspecifikus, meghatározó ismervei vannak. Ahogy az emigránsokkal történő interjú, életút-interjú készítés speciális ismereteket, magának az emigrációs közegnek a megismerését föltételezi, ugyanígy az anyagrendezésnek és földolgozásnak is sajátos a metodikája. Már csak azért is, mert még jó ideig csupán a sporadikus alapkutatások hézagainak a kitöltése folytatódhat.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába került Makra Zoltán hagyatéka pl. lehetővé tenné a *Nemzetőr* (1956–1990) történetének a kutatását, földol-

gozását, ám az egyes emigrációs gyűjtemények, gyűjtemény-részek eddig ki nem próbált, igen intenzív együttműködésében.

JEGYZETEK

- 1 Alexa Károly, *Életünk*, 2024. 4. sz.
- 2 1970, Múcsarnok, Budapest
- 3 1982-83, Múcsarnok, Budapest
- 4 Kazinczy János szekszárdi kiállítása megnyitóján (2014. szept. 20.) mondta Antall István: „a határon túli jelzőbe zártak nem kettős otthon, hanem az egyetlen otthontalanság helyzetében léteztek”.
- 5 Andrási Gábor–Pataki Gábor–Szücs–György–Zwickl András: *Magyar képzőművészet a XX. században*. Budapest, Corvina, 1999. 68-75.
- 6 Bellák Gábor–Jernyei Kiss János–Keserű Katalin–Mikó Árpád–Szakács Béla Zsolt: *Magyar művészet*. Bp., Corvina, 2009. 300-301.
- 7 1956. A magyar dráma. Nalors Grafika Kft., Vác, 1996.
- 8 Bp., Corvina, 1989.
- 9 Szabó István: *Nem lehet az időre bízni! Népszabadság*, 1958. március 5.
- 10 *Nemzetőr*, 1957. február 15.
- 11 Mihályi Géza: *Olaszország és a magyarok*. In: *1956 utóélete Ausztriában – Európában*. Szerk.: Böröndi Lajos, Deák Ernő. Bécs, 2007. 199. Saáry Éva menekült, polgári foglalkozása szerint geológus, aki írt, festett és fotózott, így határozta meg az emigráns képzőművészt: „Az emigrációba sodródott képzőművészek sorsa talán a legmostohább. /.../ A nyugati magyar művész 'két szék között a pad alatt' van, mivel otthon nem tartják számon (csak a világhírűeket említik meg a lexikonok), a helyi klikkekbe pedig nehéz bekerülnie. /.../ A tehetség magában nem sokat számít. Csak az kerül a felszínre, aki mecénást talál magának, aki fizeti számára a divatos galériák bérletét és a pénzéhes kritikuskat”. Saáry Éva: *Magyarok Dél-Svájcban*. Lakitelek, 2009. 77.
- 12 Kiállításaikból a legátfogóbb: *Rejt Jel Képek A forradalom titkos művészete*. Magyar Nemzeti Múzeum, 2016. Az 1956-os forradalom képzőművészeti alkotásaiból a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi a legjelentősebb kollekción.
- 13 *Alsing Andersen és a magyarok*. Délamerikai Magyarság, 1958. augusztus 15.
- 14 Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára Dokumentációs Osztályának a vezetőjeként – ott az 1956-os forradalom fotóit gyűjtöttem elsődlegesen – írtam e tervezetet.